

Bogusław Porzuczek

Mini przewodnik po stylach architektonicznych

Słownik pojęć i zarys historii architektury

Wadowice 2008

SPIS TREŚCI

1. Wstęp	3
2. Styl romański	4
3. Styl gotycki	5
4. Renesans	6
5. Manieryzm	6
6. Styl barokowy	7
7. Rokoko	8
8. Neoklasycyzm	8
9. Neogotyck	9
10. Eklektyzm	10
11. Secesja	10
12. Style narodowe	11
Słowniczek pojęć architektonicznych	12

1. WSTĘP

Przewodnik ten został napisany z myślą o uczniach szkół podstawowych Gminy Wadowice przygotowujących się do konkursu regionalnego - CO WIEM O MOIM MIEŚCIE I JEGO OKOLICY. Jednak pozycja ta w swojej treści i formie wykracza znacznie poza wspomniany wyżej temat, dzięki czemu może być z powodzeniem wykorzystywana w szkołach gimnazjalnych i średnich jako uzupełnienie na zajęciach z historii architektury.

Zamierzeniem autora było zapoznanie młodzieży z podstawowymi pojęciami występującymi w architekturze oraz przekazanie bardzo ogólnych, wybiórczych wiadomości z zakresu historii architektury.

Celem tej pozycji jest również zachęcenie młodego człowieka do poznawania swojego miasta i regionu nie tylko przez pryzmat historii istniejących tu zabytków i tożsamy z nimi osobistości, ale również wykształcenie umiejętności rozpoznawania stylów i detali architektonicznych konkretnych budowli. Dlatego też, jeśli było to możliwe, prezentowane zdjęcia elementów architektonicznych zostały wykonane w Wadowicach lub okolicy. Pozostałe dotyczą różnych obiektów w małopolsce. Dzięki temu czytelnik ma możliwość „na żywo” zobaczyć większość opisywanych obiektów.

Część zdjęć i szkiców wykorzystanych w przewodniku pochodzą z Internetu lub książki Przemysława Trzeciaka „1000 tajemnic architektury” pozostałe są wykonane przez autora. Dużym uzupełnieniem tej pozycji jest amatorski film o zabytkach Wadowic dostępny w wersji DVD w bibliotece Szkoły Podstawowej nr 1 w Wadowicach oraz o znacznie obniżonej jakości dostępny na stronie www.sp1wadowice.iap.pl

Pojęcia zapisane **pogrubioną kursywą** mają wyjaśnienie w słowniku.

Kilka słów o architekturze

Słowo to pochodzi z języka greckiego i oznacza sztukę projektowania i wznoszenia budowli mających oprócz wartości użytkowych także artystyczną. Definicja pojęcia zmieniała się wraz samą architekturą, która zawsze była odbiciem przemian zachodzących w życiu społeczeństw. Formy i funkcje architektury kształtowały się w ciągu stuleci. Świat antyczny ukształtował **porządku architektoniczne** (Grecja), Rzym rozwijał je wnosząc nowe konstrukcje (**sklepienia** — terminy Karakalli, **kopuła** — Panteon), średniowiecze wykształciło **konstrukcję szkieletową**, renesans swobodnie interpretował formy świata starożytnego, zaś **barok** doprowadził je do mistrzostwa w kształtowaniu budowli w skalach wielkich przestrzeni miejskich.

XIX wiek, to czas kształtowania się oblicza miasta europejskich, okres **przetwarzania stylów historycznych** i dostosowywania ich do nowych potrzeb. Na przełomie XIX i XX wieku zapanował styl **secesji**, po nim zaś kolejne fazy **modernizmu**, stopniowo odchodzące od ornamentyki w architekturze; proces ten przebiegał równocześnie z postępem technicznym, wprowadzaniem szkieletowej konstrukcji żelbetowej i zastosowaniem nowych materiałów budowlanych (lekkie betony, kompozyty).¹

Umowne okresy występowania stylów architektonicznych na ziemiach polskich ²

Styl	Okres
Przedromański	950 – 1050
Romański	1050 – 1250
Gotycki	1250 – 1500
Renesansowy wraz z manieryzmem	1500 – 1650
Barok wraz z rokokiem	1650 – 1770
Historyzm (style z przedrostkiem neo) i eklektyzm	1770 – 1925
Secesja	1900 – 1914
Modernizm, monumentalizm i początki funkcjonalizmu	1912 – 1939

¹ Multimedialna Encyklopedia PWN, 2003

² Przemysław Trzeciak, 1000 tajemnic architektury, Warszawa 1988, s. 16

2. Styl romański

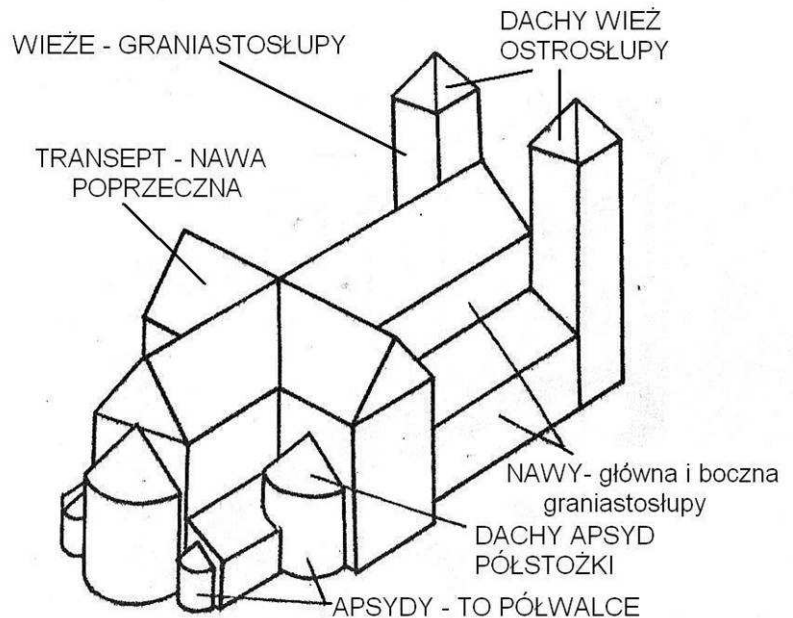
Zwany jest też architekturą z klocków. Cechuje go prostota brył (przestrzenne graniastosłupy, ostrosłupy i elementy walca), które składają się na całość budowli. Związany głównie z zakonami benedyktynów i cystersów (klasztory i kościoły) oraz warownymi budowlami świeckimi.

Cechuje się bardzo grubymi **murami** z małymi oknami, których zadaniem oprócz celów obronnych było przeniesienie obciążenia **sklepienia kolebkowego** a później również **krzyżowego**. Dodatkowym elementem nośnym we większych powierzchniach wewnętrznych były **filary** i **kolumny**. We wnętrzach występowała bogata dekoracja rzeźbiarska podporządkowana formom architektonicznym.

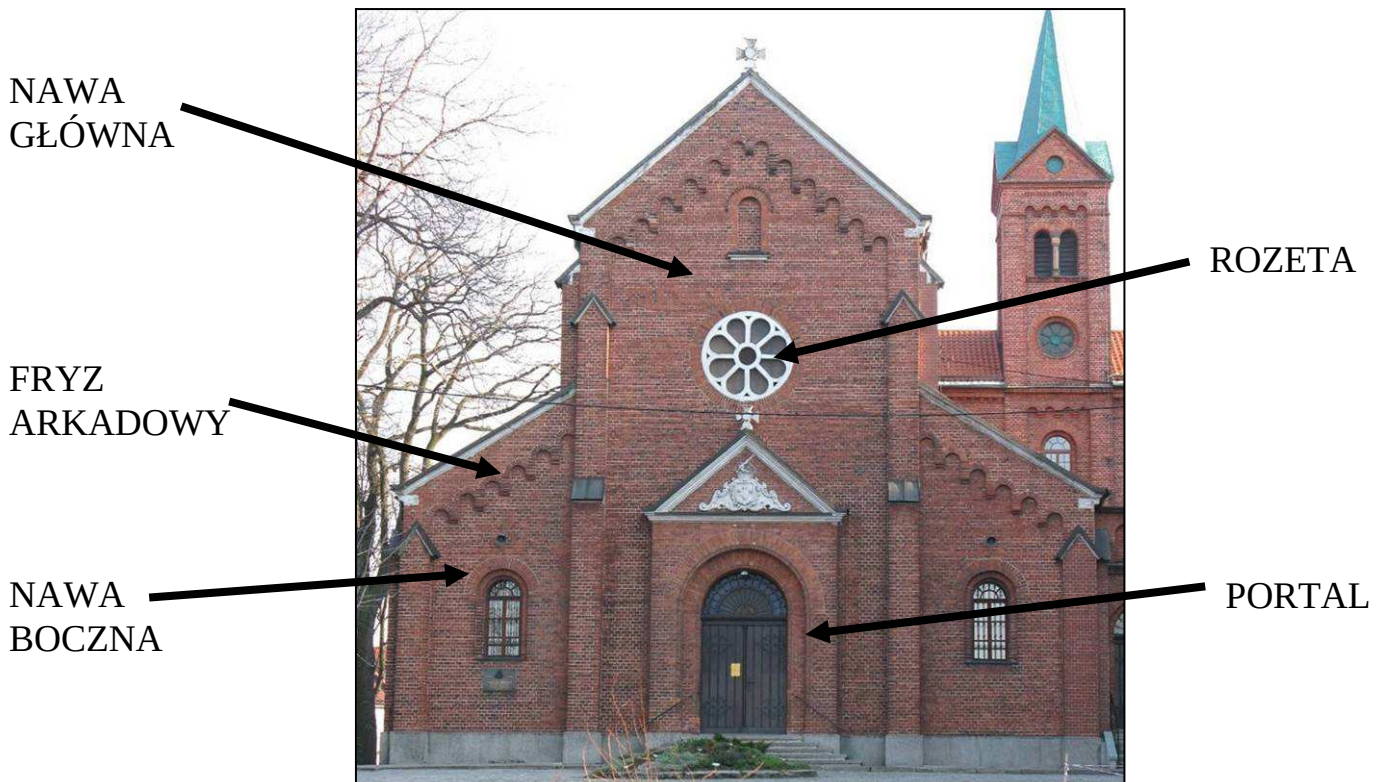
Nazwa stylu pochodzi od słowa Rzym, gdyż styl ten opiera się na architekturze starochrześcijańskiego Rzymu i Bizancjum **ROMAŃSKA – ROMA – RZYM**.

Pojęcia powiązane:

- **Transept**
- **Fryz arkadowy**
- **Empora**
- **Chór**
- **Apsyda**
- **Rozeta**
- **Nawa**
- **Prezbiterium**

W Wadowicach można zobaczyć budowle noszącą cechy stylu romańskiego, jest to klasztor oo. Karmelitów Bosych na tzw. „Górcze”. Zabytek ten pochodzi z końca XIX wieku i został wykonany w stylu naśladowującym romanizm, czyli **NEOROMAŃSKIM**.

3. Styl gotycki

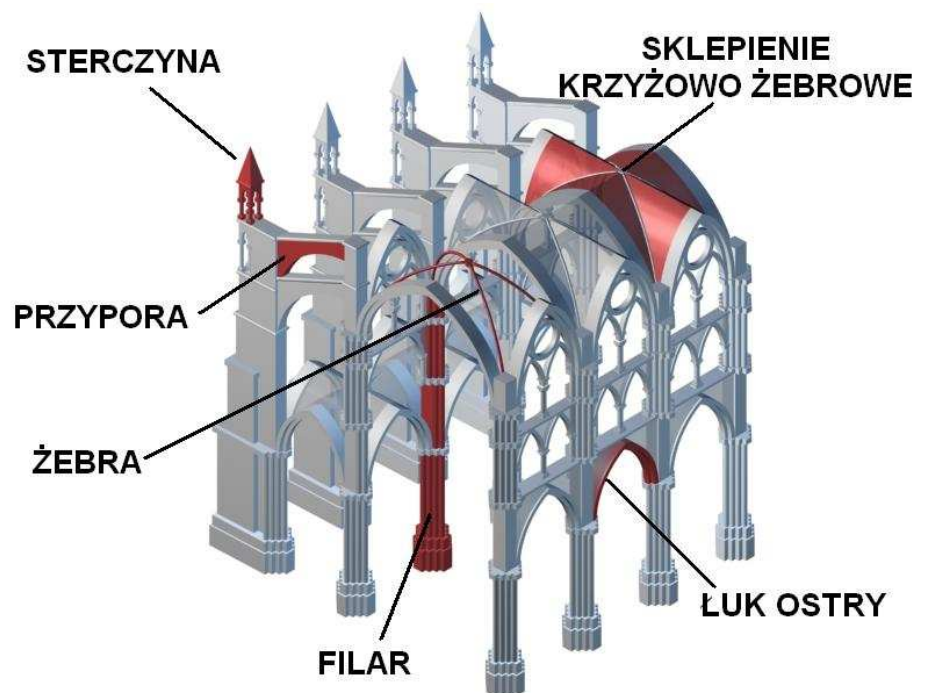
Styl w architekturze i sztukach plastycznych dojrzałego i późnego średniowiecza, ukształtowany we Francji w XII w. Podstawowym budulcem gotyku była cegła (w romanizmie był kamień). Nazwę wprowadzono w dobie renesansu dla pogardliwego określenia stylu wieków „ciemnych”, którymi było średniowiecze według twórców renesansu włoskiego wracających do architektury antycznej. Nazwa pochodzi od barbarzyńskiego plemienia Gotów, które wielokrotnie najeżdżało Rzym w czasach starożytnych.

Architekturę gotyku cechuje smukłość i strzelistość budowli, zwłaszcza sakralnych oraz dobre oświetlenie wnętrz dzięki zastosowaniu wysokich okien (przeciwieństwo masywnego, ciemnego romanizmu). Najważniejszą cechą gotyku był **system szkieletowy** (przyporowy system), na który składały się sklepienia **krzyżowo-żebrowe**, **przypory** i łuki oporowe oraz **łuk ostry**. Pozwalało to na wznoszenie strzelistych i smukłych kościołów o zredukowanych murach zewnętrznych, zastąpionych wielkimi oknami witrażowymi. Ciężar sklepienia poprzez system żebier i łuków był przenoszony na przypory i filary, dzięki czemu odciążone zostały mury i przestały być podstawowym elementem nośnym. Dało to olbrzymie możliwości wznoszenia budowli niezwykle wysokich bez groźby zawalenia się konstrukcji.

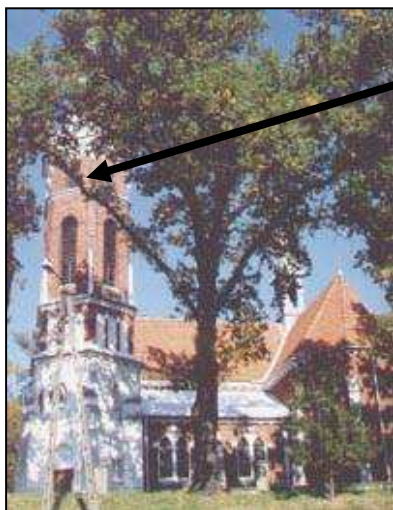
W okresie gotyku rozwinęły się dwa podstawowe układy przestrzenne kościołów: **bazylikowy** i **halowy**.

Pojęcia powiązane:

- **Szczyty gotyckie**
- **Maswerk**
- **Blanki**
- **Hurdycja**
- **Zendrówka**

W Wadowicach nie ma budowli w stylu gotyckim. Zabytkiem gotyckim znajdującym się najbliżej Wadowic jest kościół pw. św. Jerzego i Wojciecha z końca XIV wieku w Zatorze. W Gminie Wadowice natomiast istnieją budowle w stylu **NEOGOTYCKIM**. Są to:

Kościół z początku XX wieku pw. świętego Wawrzyńca w Kleczy Dolnej.

Kościół parafialny z 2 poł. XIX wieku pw. Jana Chrzciciela w Choczni

4. Styl renesansowy

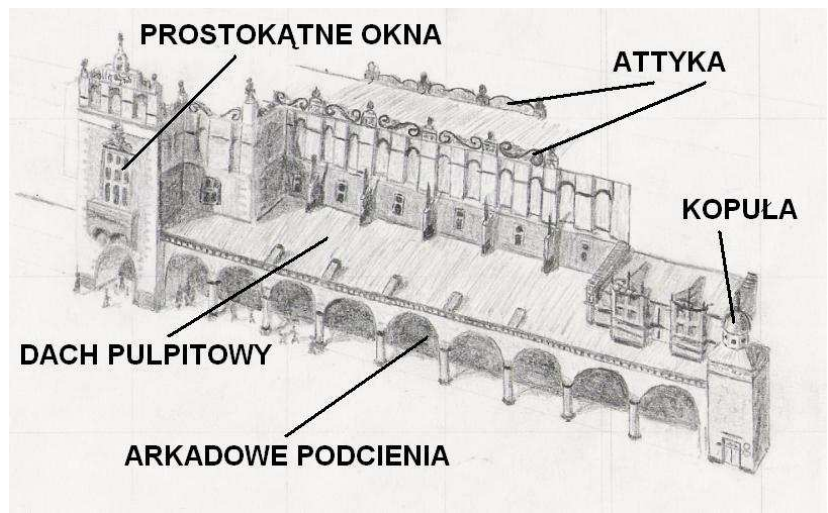
W architekturze renesansu sięgnięto do wzorów starożytnych. Poszukiwanie idealnych proporcji i przejrzystych podziałów ukształtowało nowe układy przestrzenne budowli (centralne budowle z **kopułami**) oraz nowożytny typ budynków świeckich (pałac miejski). Zaczęto stosować antyczne **porządki architektoniczne** i motywy dekoracyjne. W okresie tym nastąpił rozkwit urbanistyki miejskiej opartej na regularnym planie geometrycznym (np. Zamość).

Nazwa pochodzi do słów włoskiego rinascimento i francuskiego renaissance, co po polsku znaczy **odrodzenie**. Chodzi tu oczywiście o odrodzenie architektury antycznej.

Cechą na pierwszy rzut oka odróżniającą renesans od budowli gotyckich były kwadratowe okna w budowlach świeckich i zwieńczone normalnym łukiem w kościołach. Dodatkową cechą było przejście ze strzelistych dachów do prawie płaskich lub rzadziej w Polsce (warunki atmosferyczne – śnieg) wklęsłych. Pojawiły się **arkadowe krużganki i podcienia** (te drugie zwłaszcza w kamienicach) oraz **attyka**. Na ścianach zewnętrznych zaczęto stosować **boniowanie**. Powszechnie zaczęto wykorzystywać kolumny w **porządkach antycznych** oraz ich imitacje w formie **pilastrów**. Ściana ponownie stała się podstawowym elementem nośnym budowli.

Pojęcia powiązane:

- **Fresk**
- **Sgraffito**
- **Dach pulpitowy**
- **Kasetony**
- **Gzyms**

W Gminie Wadowice nie ma budowli w tym stylu. Najbliższym obiektem reprezentujący renesans jest XVI-wieczny Zamek w Suchej Beskidzkiej przebudowany w XVII wieku na wytworną rezydencję renesansowomanierystyczną na podobieństwo krakowskiego Wawelu stąd czasami określa się go „Małym Wawelem”.

5. Manieryzm

Jest to okres przejściowy między renesansem a barokiem. Była to jakby pewna „maniera” renesansu. Twórcy udziwniali swoje dzieła nadając im formy kapryśne, fantazyjne, dekoracyjne.

Styl ten do Polski przywędrował z północnych Włoch i Niderlandów. W stylu tym powstawały zabytki głównie za panowania Zygmunta III Wazy. Idealny przykład to zamek Krzyżtopór w Ujeździe. Manierystyczny w swym założeniu był także kościół i klasztor w Kalwarii Zebrzydowskiej, przebudowany następnie w stylu barokowym.

W manieryzmie bardzo często operowano kontrastem np. surowość budynku z zewnątrz a przepych we wnętrzu. Z końcem manieryzmu wieże przy pałacach były wtapiane w bryłę budynku jako **ryzalit**.

Elementy powiązane:

- **Lukarny**

6. Styl barokowy

Nazwa pojawiła się w XVIII wieku we Francji w czasie rozkwitu neoklasycyzmu, jako coś negatywnego, bezstylowego, dziwaczного, sprzecznego z dobrym smakiem. Słowo barok jest pochodzenia portugalskiego „barocco” i oznacza surowy rodzaj perły o nieregularnym kształcie.

Barok jest sztuką przeciwieństw i patosu (przepychu). Sztuka ta rodziła się w okresie wojen i konfliktów w Europie oraz w dobie kontrreformacji, czyli kontrofensywy kościoła katolickiego przeciw protestantom zapoczątkowanej soborem trydenckim (1545 – 1563). Miała oddziaływać na duszę człowieka, jego wyobraźnię. Kościół katolicki chciał pokazać, jaki nadal jest mocny i potężny. Architektura i sztuka baroku miała wywoływać ściśle określony efekt, oszalać widza

bogactwem i wielkością. W Polsce jej wpływ zaznaczył się nie tylko w sztuce i architekturze, ale także w obyczajach. Znane sarmackie powiedzenie mówi przecież: *zastaw się a postaw się*.

W baroku powszechnie operowano kontrastem, często niepozorne budynki z zewnątrz we wnętrzu aż kipiały przepychem. W Polsce rozwinęły się dwa nurty baroku: PÓŁNOCNY bardziej surowy nawiązujący do klasycyzmu oraz barok RZYMSKI charakteryzujący się dużym przepychem, krzywą linią, załamaniem, skomplikowanym planem budowli.

Pierwowzorem kościoła barokowego, bardzo często naśladowanego, jest rzymski kościół jezuitów **IL GESU**. Cechą tego typu obiektów jest przesadna fasadowość. **Fasady** są często dużo większe niż rzeczywista bryła kościoła zdobione krzywą linią gzymsów i tympanonów.

Fasady budynków świeckich często zdobią **ryzality**, a nad **portalem** wejściowym **kartusze herbowe**. Wewnątrz w celu uniknięcia kątów prostych między ścianą a sufitem stosowano **fasetę**. Malarstwo i rzeźba baroku często ma charakter **iluzjonistyczny**. Motywami są zwykle święci, natomiast w architekturze świeckiej sceny mitologiczne lub elementy egzotyczne Dalekiego Wschodu. W budownictwie baroku właściwego i późnego zaznaczają się elementy japońskie i chińskie (prze Francję, która miała szerokie kontakty z Dalekim Wschodem).

Charakterystyczną cechą baroku są balkony nad portalem oraz pięknie fantazyjnie kute kraty. Otwory okienne początkowo mają opaski podobne do renesansowych, by później przyjąć formę łuku lub się rozwarstwiać. **Atyki** barokowe przypominają balustrady przeplecione elementami przypominającymi posągi, wazy, dzbany z kwiatami itp.

Elementy powiązane:

- **Tympanon, fronton,**
- **Spływ wolutowy, sterczyna**
- **Pilaster**
- **Nisza arkadowa**
- **Latarnia**

W Wadowicach budową o cechach barokowych z **NEOBAROKOWĄ** fasadą jest bazylika mniejsza pw. Ofiarowania Najświętszej Marii Panny w rynku. Powstała w XV wieku, odbudowana została w stylu barokowym po pożarze w 2 poł. XVIII wieku, a neobarokowy kształt fasada zawdzięcza przebudowie z końca XIX wieku.

7. Rokoko

Styl ten rozwinął się z baroku we Francji za czasów Ludwika XIV, by następnie rozkwitnąć za jego następcy Ludwika XV. Do Polski trafił w okresie panowania Augusta III Sasa (od lat 40-tych do 70-tych XVIII).

Nazwa pochodzi od francuskiego słowa *rocaille* – nieregularna, abstrakcyjna forma dekoracyjna. Wyglądem ma nawiązywać do skał wystających z morza obrosniętych wodorostami i muszlami.

Rokoko zaznacza się głównie we wnętrzach. Cechuje je unikanie linii prostych i kątów prostych. Wszystko jest pokrzywione, zaokrąglone, małżowinowe. Odchodzi się od monumentalizmu baroku na rzecz mniejszych pomieszczeń. Panuje asymetria i linia krzywa. Ściany pomieszczeń świeckich zwłaszcza salonów zdobią **plyciny** i lustra. Operuje się głównie dwoma kolorami: biel i złoto. **Pilastry** powszechne w baroku zastępują coraz częściej płaskie **lizeny**. Dachy budynków świeckich czasami powyginane nawiązują do chińskiego.

W budowlach sakralnych fasada kościoła jest bardziej rozdrobniona niż w baroku. **Gzymsy** są wygięte w łuki zwłaszcza w wieżach i bramach. Pojawiają się **zwielokrotnione pilastry**. Portale i ołtarze wewnątrz kościołów sprawiają charakter przestrzenny a dekoracje przyjmują formy muszli, wstęg, gałązek i kwiatów.

Elementy powiązane:

- **Styl Ludwika XV**
- **Rocaille (elementy małżowinowo-chrzęstkowe)**

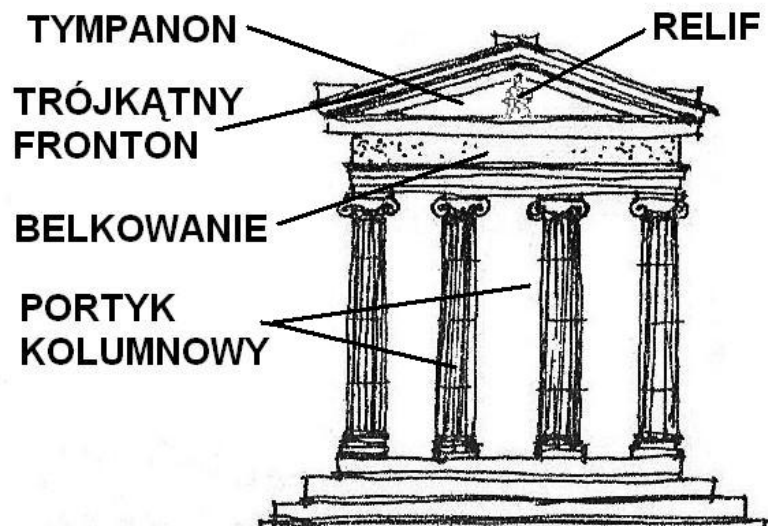
8. Klasycyzm - neoklasycyzm

Pojawił się w drugiej połowie XVIII wieku jako pierwszy styl w duchu **historyzmu**, czyli naśladownictwa minionych już stylów, przezwyciężony dopiero w początkach XX wieku.

Gdy nastały czasy oświecenia architekci i artyści znudzeni już zawilnością barokowych i rokokowych dekoracji, skomplikowaniem konstrukcyjnym i wizualnym budowli, zaczęli odczuwać znużenie krańcowością baroku. Zaczęto szukać czegoś nowego, prostoty i jednocześnie doskonałości proporcji w budowlach. Zwrócono wówczas uwagę na prostą w swych założeniach architekturę antyczną. Trend ten zbiega się z odkryciem Pompei, miasta starożytnego Rzymu zalanego przez wulkan Wezuwiusz. Dzięki tym wydarzeniom, jak i popularyzacji architektury antycznej przez niemieckiego historyka sztuki Joachima Winckelmanna następuje jakby drugie odkrycie architektury starożytnej, zwłaszcza greckiej, ale już nie tak powierzchowne jak to było przy renesansie. Jest to dogłębne, szczegółowe kopiowanie antyku. Powstaje nowy styl **NEOKLASYCYZM**.

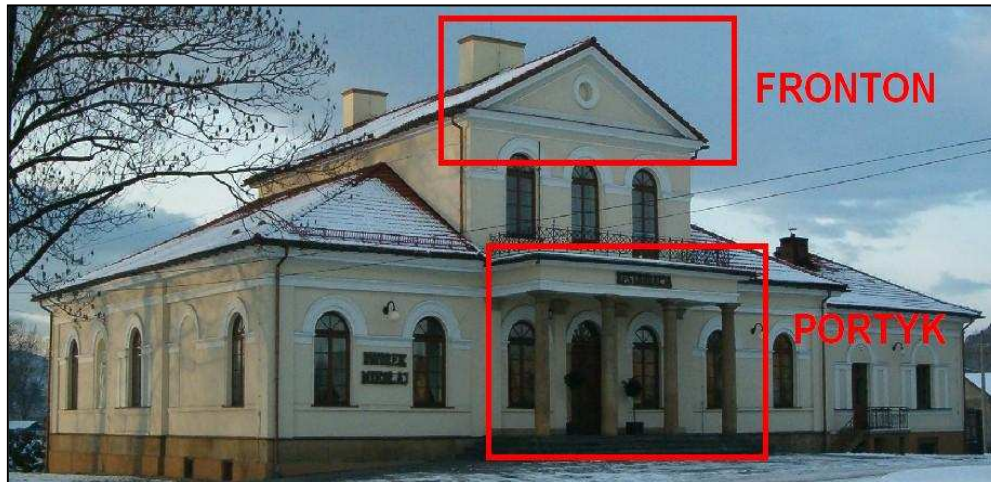
Poza tym barok jako podstawa feudalizmu i Kościoła stał w sprzeczności z nowymi prądami oświecenia. We Francji w tym czasie działają już encyklopedyści, zmienia się świadomość mas chłopskich i mieszczańskich, czego kulminacją jest rewolucja francuska, która burzy dotychczasowy porządek feudalny.

W rozkwicie (XVIII/XIX w) zasadniczymi elementami budynków neoklasycznych są **fronton** z kolumnadą (**portykiem**). Wiele budowli w tym czasie naśladuje panteon rzymski na planie koła z **kopułą** i portykiem. Najlepszym przykładem neoklasycyzmu w Polsce jest Pałac Łazienkowski w Warszawie (czasy stanisławowskie).

Elementy powiązane:

- **Porządki antyczne (architektoniczne)**
- **Belkowanie**
- **Park neoklasycy**
- **Neoklasycy dwór**

Budowli neoklasycy w Wadowicach jest bardzo dużo. Większość kamienic w rynku i na ulicach przyległych ma fasady neoklasycy. Pięknym przykładem tego stylu jest XIX-wieczny Dwór Mikołaj znajdujący się na południowo-wschodnich obrzeżach miasta.

9. Neogotyck

Jest to kolejny styl po klasycyzmie w duchu historyzmu. Naśladownictwo gotyku rozpoczęło się najpierw w **ogrodach** zwłaszcza tzw. **angielskich** końca XVIII w., by później rozwinąć się w całej Europie, szczególnie po 1830 r., kiedy we Francji i Anglii nastąpił znaczny rozwój badań nad gotykiem. Przez Europę przeszła wówczas akcja odnawiania i konserwowania budowli w stylu gotyckim. Niestety często usuwano wówczas barokowe i klasycystyczne wyposażenie na rzecz neogotyckiego „kiczu”. W młodszej fazie neogotyck ograniczał się do naśladowania form dekoracyjnych (elementy gotyckich rozwiązań ozdobno-konstrukcyjnych były „przyklejane” do murów), dopiero późny neogotyck stosował rzeczywiste rozwiązania gotyckie w konstrukcji.

Budowle pierwszej połowy XIX wieku należą do **neogotyku romantycznego**, który na mniejszą skalę wprowadził do architektury wzorce bizantyjskie i mauretańskie. Były to pierwsze objawy bezstylowego „grochu z kapustą”, czyli **eklektyzmu**.

W Polsce idealnym przykładem neogotyku jest zamek w Kórniku k/Poznania. W najbliższej okolicy Wadowic są dwa kościoły neogotyckie św. Wawrzyńca w Kleczy Dolnej z początku XX wieku i Jana Chrzciciela w Choczni z 2 poł. XIX wieku. Wyjątkowym obiektem **neogotyku romantycznego** na skalę całej małopolski jest pałac w Osieku (powiat oświęcimski) z elementami mauretańskimi.

Pałac w Osieku fot. J. Orlik

10. Eklektyzm

Narodził się w okresie, gdy do bogactwa i znaczenia doszła burżuazja, fabrykanci itp. (głównie 2 poł. XIX wieku). Ich mecenat i ambicje ograniczały się do naśladownictwa wielkich budowli minionych epok. Kamienice budowane w tym czasie aż kipiały od różnych stylów architektonicznych wymieszanych ze sobą. Było masę **wykuszy**, wieżyczek, **gzymsów**, **ostrych łuków** i innych elementów architektonicznych. Wnętrza charakteryzowały się nadmiarem dekoracji uzyskanym nie przez artystów a tanimi gipsowymi fabrykatami. **Ornamenty** ze wszystkich epok przyklejano nie tylko w budynkach, ale również na walcach, maszynach, lokomotywach i innych urządzeniach. Zjawisko to prowadziło do bezstylowości. Dobrym przykładem eklektyzmu w Małopolsce jest teatr im. Juliusza Słowackiego w Krakowie.

W Wadowicach znaczna część kamienic z 2 poł. XIX wieku nosi cechy eklektyczne z przewagą elementów neoklasycystycznych.

Piętro eklektycznej fasady kamienicy – Plac Jana Pawła II 16

11. Secesja

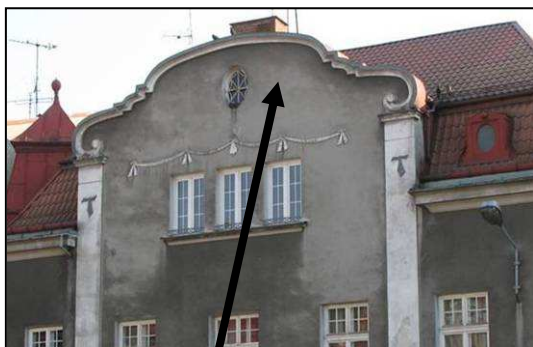
Styl ten dominował na przełomie XIX/XX wieku i trwał do I wojny światowej. Genezą jego powstania był głód artystyczny wywołany bezstylowością w architekturze i sztuce 2 poł. XIX wieku. Powstała wówczas tzw. SECESJA styl, który do Polski przyszedł z terenów Austrii (stąd nazwa) i opanował wszystkie gałęzie sztuki i architektury. Kulminacją istnienia tego stylu były światowe wystawy w Paryżu (1900) i Turynie (1902).

W fasadzie budynków secesyjnych dominowała płynna krzywa linia, formy unikające symetrii, stylizacje roślinnych motywów, miękkie ukształtowanie bryły budowli. Mimo charakteru przełomowego secesja czerpała wzorce z baroku i rokoka oraz sztuki ludowej. W czasie tym pojawiły się nowe, bardziej nadające się do modelowania różnych kształtów materiały: żelazo, żelbet, **stiuk**. Występowała nadmierna dekoracyjność. W okresie tym nadal oczywiście powstawało wiele obiektów w duchu eklektyzmu i historyzmu, zwłaszcza mieszczańskich i sakralnych.

Pięknym przykładem tego stylu jest Stary Teatr w Krakowie z początku XX wieku.

Stary Teatr w Krakowie, fot. Jan Trznadel

SECESYJNY SZCZYT

SECESYJNE WSPORNIKI

W Wadowicach budynkiem o cechach secesji jest kamienica z nr 6 na Placu Jana Pawła II powstała w 2 poł. XIX wieku. Elementy secesji widać zwłaszcza we frontowym szczycie poddasza, który poprzez faliste obramowania opada zwojami na **lizeny** górnej kondygnacji oraz na balkonie z secesyjnymi wspornikami.

12. Style narodowe

ZAKOPIAŃSKI

Stworzony przez znakomitego architekta, krytyka, teoretyka sztuki, malarza i pisarza, działacza MŁODEJ POLSKI – **Stanisława Witkiewicza**.

Gdy artysta ten przybył w 1886 roku do Zakopanego doszukał się w istniejących tam drewnianych budynkach rzekomo jakiegoś prapolskiego stylu, który nie ulegał modom przez wieki jak to miało miejsce na nizinach. Na przełomie XIX/XX wieku zaprojektował szereg will będących połączeniem konwencjonalnego wnętrza will zachodnioeuropejskich z góralskimi dachami, wysokimi podmurówkami i podhalańskim zdobnictwem (np. **motyw zachodzącego słońca**). Styl zdobył pewien rozgłos w Polsce, ponieważ pojawiły się wykonane w nim budynki murowane nawet na terenach bardzo odległych od gór (np. Warszawa).

**MOTYW
ZACHODZĄCEGO
SŁOŃCA**

Kaplica Najświętszego Serca Jezusa wg S. Witkiewicza, Zakopane – Jaszczurówka.

DWORKOWY

Po niezbyt udanych próbach Witkiewicza, na początku XX wieku pojawiła się kolejna próba stworzenia stylu narodowego. Tym razem ideałem miał być staropolski dworek. Wszystkie powstałe wówczas projekty nawiązywały do form barokowego czy neoklasycznego szlacheckiego dworu o **układzie szerokofrontowym** dwu lub więcej **traktowym**. Od frontu znajdował się **portyk** lub ganek z dwiema kolumnienkami, nad którym często umieszczano **facjatę**, stosowano **dach łamany tzw. polski**. Wprowadzenia tego stylu do miast, mimo prób, nie powiodło się ze względu na zbyt dużą zabudowę horyzontalną.

**DACH
ŁAMANY**

FACJATA

PORTYK

XIX wieczny dwór
Marsów w Limanowej

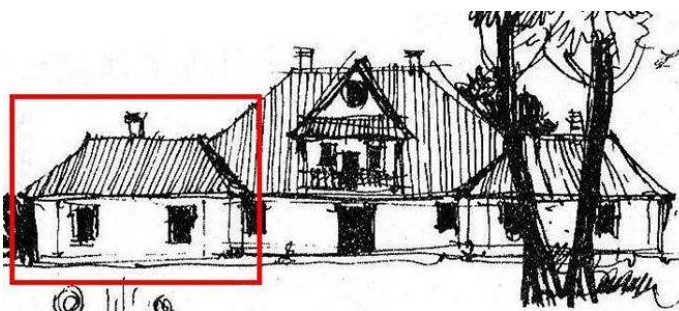
SŁOWNICZEK POJĘĆ ARCHITEKTONICZNYCH

ABAKUS - czworoboczna płyta będąca najwyższą częścią głowicy **kolumny**. Patrz kolumna.

ABSYDA - używane przede wszystkim w architekturze romańskiej półkoliste, a czasami wieloboczne zamknięcie nawy kościoła. Absyda była używana także w innych epokach.

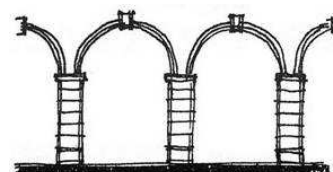
ALKIERZ - izba narożna, kwadratowa lub prostokątna, wydzielona w bryle budynku lub dobudowana do niego, wystająca przed lico, przykryta osobnym dachem. Powstał z przekształcenia narożnych **baszt** średniowiecznych zamków warownych na początku XVI w. Charakterystyczny dla polskich dworów z XVI-XIX w. i pałaców z XVII w.

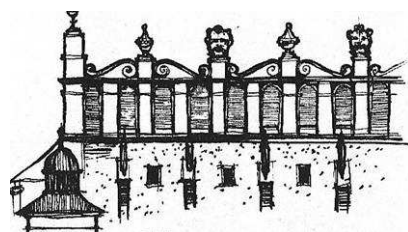
ARABESKA - ornament wywodzący się ze starożytnej sztuki hellenistyczno-rzymskiej. Jest to ornament roślinny, w formie stylizowanej wici roślinnej, której często towarzyszą dodatkowe elementy (np. elementy uzbrojenia, owoce, postacie ludzkie). Arabeska występuje w architekturze, rzemiośle, rzadziej w malarstwie i używana jest głównie do wypełniania płaszczyzn. Z Europy trafiła do świata islamu, gdzie stosowano ją w formie silnie przestylizowanej. Ponowną popularność przeżywała w okresie renesansu i klasycyzmu.

ARCHITRAW (epistyl, nadśłupie) – główny (najniższy) poziomy człon **belkowania** antycznego, który podtrzymywał belki stropu. Spoczywał on bezpośrednio na kolumnach. Zobacz również **fryz** i **gzyms**.

ARKADA – łuk wsparty na dwóch podporach. Może pełnić także funkcję dekoracyjną (np. łuk triumfalny).

ARKADOWY KRUŻGANEK – zobacz krużganek.

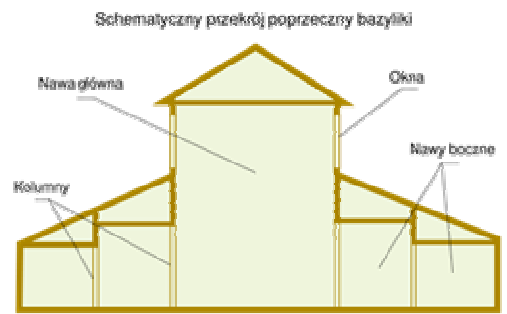

ATTYKA - element architektoniczny i zarazem zdobniczy, używany w naszej architekturze, przede wszystkim w renesansie. Jest to ścianka ponad murem wieńczącym budynek pełniącą rolę: a) funkcjonalną, jako oparcie dla dachu pogrążonego (o połaciach nachylonych do środka budynku), b) ozdobną, c) przeciwpożarową (utrudniał przechodzenie ognia z budynku na budynek).

BASZTA - element fortyfikacji w postaci wieży obronnej wzniesionej na planie koła, czworoboku, lub wieloboku, będącej częścią murów obronnych. Początkowo baszty budowano z drewna, później z kamienia i cegły.

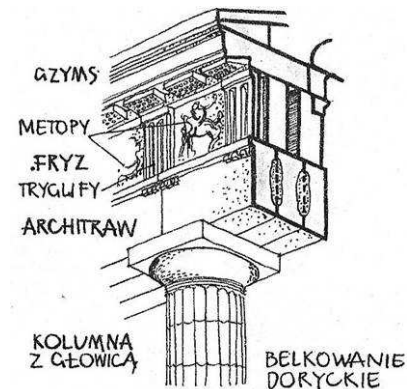
BAZA - to dolna część, podstawa **kolumny**, **pilastra** lub **filaru** stosowana w porządkach architektonicznych. Zobacz kolumna.

BAZYLIKA - obecnie tą nazwą określa się w architekturze typ kościoła wielonawowego (niezależnie od pełnionych funkcji kanonicznych), z nawą główną wyższą od naw bocznych, posiadającą okna ponad dachami naw bocznych (w odróżnieniu od kościoła halowego). Kościół z nawą główną bez okien, to **pseudobazylika**.

BELKA TĘCZOWA – pozioma belka spinająca łuk tęczowy. Najczęściej drewniana. Na niej umieszczano: na środku krucyfik, po bokach często dodawano figury Matki Boskiej i św. Jana. Zobacz też **łuk tęczowy**.

Belka tęczowa kościoła w Dębnie Podhalańskim

BELKOWANIE (entablatura) – w architekturze klasycznej był to najwyższy, poziomy, spoczywający na kolumnach lub ścianach, trójdzielny człon budowli, składający się z **architrawu**, **fryzu** i **gzymsu**.

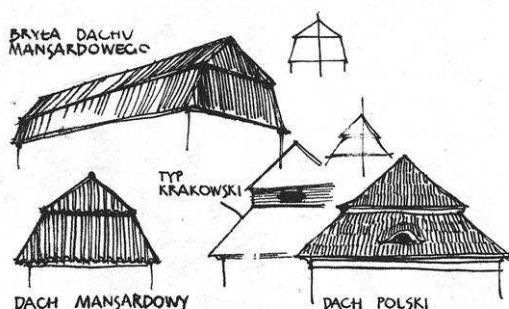
BLANKI (KRENELAZ) - było to zębate zakończenie murów obronnych w średniowieczu, stosowane tak samo w zamkach, jak i murach obronnych miast. Spoza blanków załoga raziła wroga pociskami. Rys. zobacz **hurdyca**.

BONIOWANIE - sposób zdobienia ścian. Żłobiąc w tynku poziome i pionowe bruzdy lub przyklejając kamienne płyty stwarzano pozory, że budowla została wzniesiona z kamiennych, świetnie dopasowanych ciosów. Rys. patrz **sgraffito**.

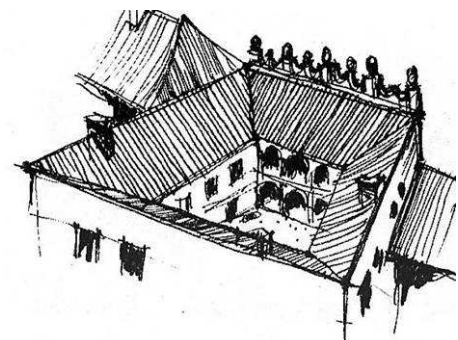
CHÓR – zobacz **empora**.

CIOS - jest to każdy kamień obrobiony dla użycia w budownictwie, najczęściej stosowany w kształcie sześciątów.

DACH - pojęcie znane każdemu, ale w architekturze zabytkowej rozróżniamy kilka rodzajów dachu: dachy czterospadowe, dwuspadowe, **pulpitowe** (jednospadowe), a także używane w okresie renesansu dachy **pograżone**-połacie dachu spadają do środka, a boki budynku zdobi przeważnie mur attyki. W budownictwie drewnianym, a także murowanym istnieją także dachy **łamane**, i specjalny typ-tzw. **dach polski**. Jest to dach łamany, a spływy jego połaci są równoleżne do siebie.

Dachy łamane – mansardowy i polski

Dach pograżony

DWÓR - niewielka rezydencja ziemiańska, do końca XVII wieku najczęściej drewniana, mieszcząca sieni, salę, świetlicę, komory, **alkierze**. W XVI wieku pojawiły się murowane dwory obronne, zwane wówczas wieżami, o zwartej bryle, na rzucie prostokąta, mieszczące w przyziemiu skarbiec i kancelarię, a na piętrze pomieszczenia mieszkalne. Rys. patrz alkierz.

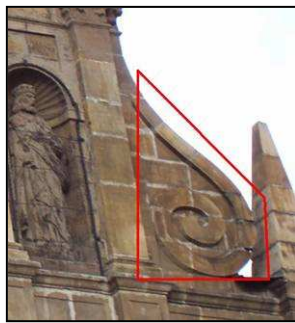
DWÓR NEOKLASYCZNY – miał naśladować, na ile pozwalała na to zamożność szlachcica, pałac magnacki stąd zawsze poprzedzony był **frontonem** wspartym na kolumnach (**portykiem**), był zwykle dwutraktowy z sienią (korytarzem). **Elewację** frontową orientowano na godz. 11.00 by w ciągu dnia każda ściana była oświetlona przynajmniej przez chwilę przez słońce. Posiadał **łamany dach** kryty często **gontem**. Dwór otaczał zwykle mały park.

EMPORA - wywyższona loża otwarta do wnętrza **arkadą**, z której król, książę, czy pan feudalny brał udział w nabożeństwie. Stosowana przeważnie w budownictwie sakralnym. Z czasem przekształciła się w **chór** z organami.

Empora (chór) w sanktuarium św. Józefa w Wadowicach

ELEWACJA – zewnętrzna powierzchnia ściany budynku z wszystkimi znajdującymi się na niej elementami, **lico** budynku. Elewacje, w zależności od położenia określa się: frontowa, tylna, boczna, ogrodowa (dla budynków z przylegającym ogrodem).

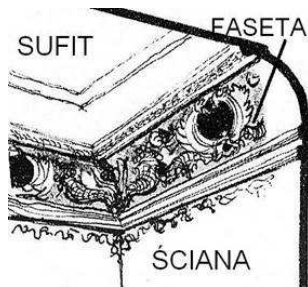

ESOWNICA – element dekoracyjny występujący w starożytnym Rzymie, renesansie i baroku. Motyw złożony jest z dwóch **wolut** (ślimacznic) na kształt litery "S". Umieszczany na wspornikach podtrzymujących np. balkony, **gzymsy**, ganki oraz na **portalach**, zwieńczeniach okien, w **attykach**. Szczególna forma esownicy występuje w **spływach wolutowych** zdobiących w okresie renesansu i baroku **szczyty** naw głównych w bazylikach.

Spływ wolutowy w szczycie fasady kościoła klasztornej klarysek w Starym Sączu

FACJATA – pomieszczenie mieszkalne na poddaszu z częściowo osobnym dachem prostopadłym do głównej **kalenicy** (linii styku płaszczyzn dachowych).

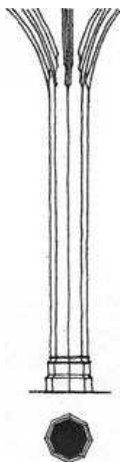
FASADA – efektowna **elewacja** budynku, o szczególnie dużej dekoracyjności, często nawet monumentalna, spełniająca funkcje reprezentacyjne wobec całego gmachu, a przez to wyróżniająca się spośród pozostałych elewacji.

FASETA - wklęsły narożnik między prostopadłymi ścianami lub wyokrąglone naroże, ozdobny gzyms na połączeniu ściany i sufitu lub ściany i posadzki

FILAR - mocna, wspierająca przeważnie **sklepienie** pionowa podpora o przekroju kwadratowym, lub wielobocznym. Czasami filar był wtopiony w ścianę budynku. Porównaj z **kolumna**.

Filar o przekroju wielobocznym

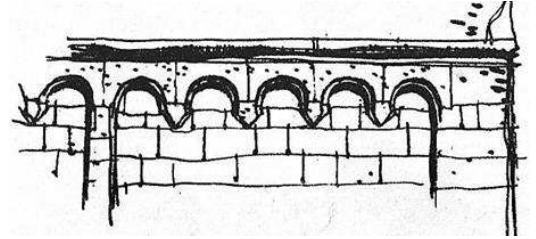

FORTALICJA - patrz **dwór**.

FRESK - malowidło ściennie wykonane na mokrym tynku.

FRYZ - środkowy, poziomy człon **belkowania** z reguły leżący między **architrawem** i **gzymsem**. Bardzo często zdobiony płaskorzeźbami, był jednym z najbardziej ozdobnych elementów antycznych świątyń. Patrz belkowanie.

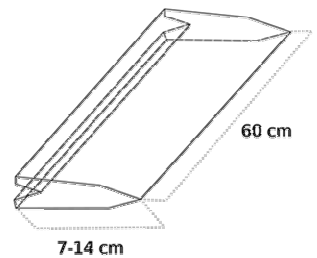
FRYZ ARKADOWY (lub arkadkowy, arkatura) - składa się z szeregu małych łuczków, najczęściej pod okapem frontowych **elewacji**. Jest on charakterystyczny dla architektury przedromańskiej i romańskiej.

GARGULEC - patrz **rzygacz**.

GLIF - typowy dla okresu architektury romańskiej sposób budowania otworów wejściowych i okiennych. Polegał on na ukośnym rozszerzeniu muru framugi, przez co w grubym murze otwory okienne zyskiwały więcej światła.

GONT (na Śląsku Cieszyńskim: szyndziół) – drewniany materiał do wykonywania pokryć dachowych. Deseczka z drewna iglastego, o przekroju klina, z wpustem wzdłuż szerszej krawędzi. Łączona poprzez wsunięcie jednej deseczki w drugą. Odmianą gontów są szkudły. Rozróżniamy dwa rodzaje gontów: **łupane** (inaczej: szczypane, gwarowo: scypane) i **cięte**.

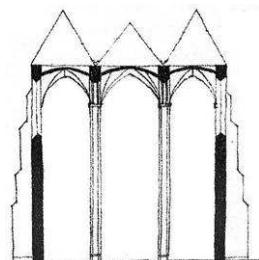

Gonty łupane produkowane są ręcznie, poprzez promieniste rozszczepienie siekierą kłosa drewna, który rozpada się wzdłuż naturalnych włókien na deszczułki o trójkątnym przekroju. Deseczki takie mają szerokość od 7 do 14 cm (zależnie od średnicy pnia) i lekko falistą powierzchnię. Są one wygładzane ośnikiem, po czym w ich grubszej krawędzi przy pomocy struga o nazwie nutownik żłobi się rowek (wpust). Drewno używane do wyrobu gontów musi być dobrej jakości, nie powinno mieć sęków. Dlatego gonty szczypane wykonywano jedynie z bezsęcznych odcinków pnia pomiędzy kolejnymi okółkami gałęzi (co decydowało o ich maksymalnej długości od 60 do 70 cm). Gont łupany w związku z zachowaniem naturalnej struktury drewna jest znacznie bardziej odporny na warunki atmosferyczne niż gont cięty. Mankamentem gontów szczypanych jest ich wysoka cena, związana z kosztami ręcznej produkcji.

Gonty cięte wykonuje się z desek tartacznych. Piła formatując równą deseczkę przecina jednak surowiec przez jego naturalne włókna. Powoduje to, że takie gonty pod wpływem zmiennych warunków atmosferycznych pęcznią lub pękają, a pokrycie z nich wykonane ma znacznie mniejszą trwałość i jest mniej estetyczne.

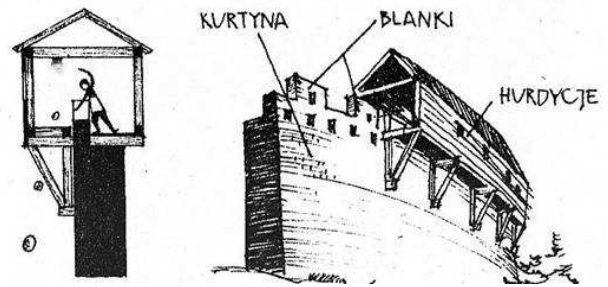
GZYMS – to pozioma, zwykle profilowana listwa wystająca przed lico muru, która chroni elewację budynku przed ściekającą wodą deszczową. Nierzadko pełni też funkcję ozdobną. W tym ostatnim przypadku gzyms tworzyć może kilka profilowanych listew z dodatkowymi ozdobami umieszczonymi nad lub pod listwami. W architekturze starożytnej Grecji i Rzymu był jednym z elementów **belkowania**. Chronił **fryzy** i koronował całe belkowanie. Patrz belkowanie.

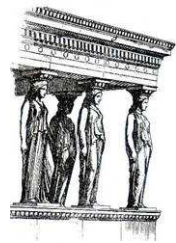
HALOWY KOŚCIÓŁ - (lub po prostu: hala) to kościół wielonawowy o równej wysokości wszystkich naw. W przeciwieństwie do bazyliki, nawa główna jest oświetlona za pomocą okien umieszczonych w nawach bocznych. Porównaj **bazylikowy kościół**.

Kościół halowy stał się charakterystycznym typem kościołów w architekturze Europy Środkowej w okresie późnego gotyku.

HURDYCJA (ganek straży) - zbudowana z drzewa, wysunięta na zewnątrz i wsparta na **kroksztynach** galeria na murach obronnych. W podłodze hurdycje posiadały otwory strzelnicze, przez które obrońcy mogli razić wroga pod samymi murami. Hurdycje czasami też stosowano na wieżach kościołów jako punkt obserwacyjny.

KANELE (kenelaż) - pionowe żłobkowanie wklęsłe trzonu **kolumny** lub **pilastru**, występujące m.in. w antycznych porządkach architektonicznych. Patrz kolumna.

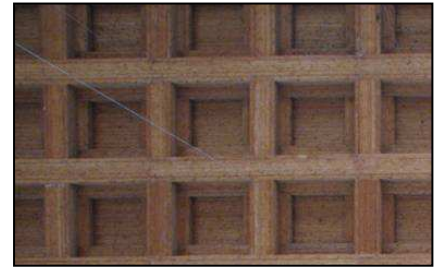
KAPITEL - element architektoniczny, wieńczący u szczytu kolumnę. Składa się z głowicy i znajdującego się na niej abakusa. Patrz **kolumna**.

KARIATYDA - stosowana np. w **portalach** podpora w kształcie półpostaci kobiety wspierającej **gzyms**, czy inny element architektoniczny.

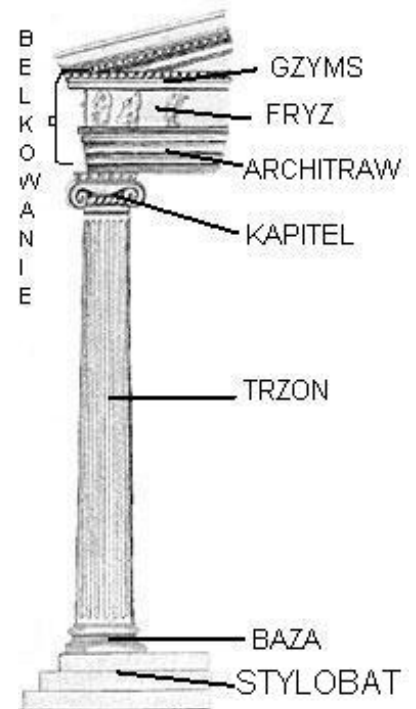
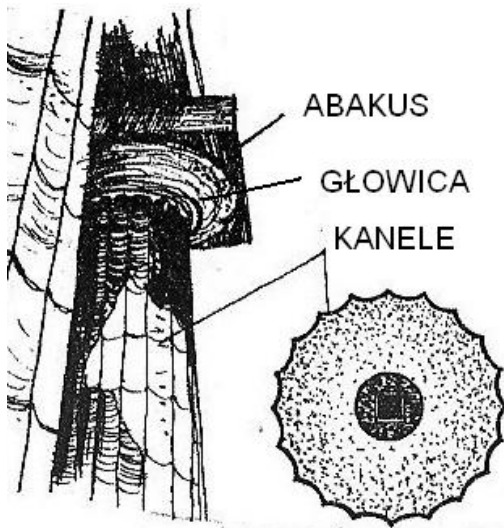
Kariatyda wspierająca belkowanie

KASETON (skrzyniec) - używany w renesansie element komponujący **stropy**, czy podniebienia łuku. W swej najprostszej postaci był to kwadrat bogato profilowany, wgłębiony wewnątrz.

Strop kasetonowy

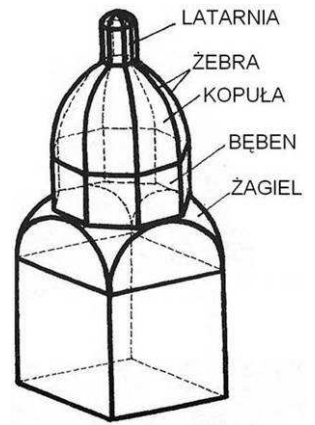

KOLUMNA - podpora architektoniczna o okrągłym **trzonie**. Kolumna składa się z **bazy**, trzonu, który może być żłobkowany (**kanelury**) i **głowicy**, na której leży kamienna płyta **abakus**. Głowica i abakus tworzą **kapitel**. W **porządku doryckim** kolumna nie posiada bazy. Porównaj z **filar**. Zobacz **porządki architektoniczne**.

KONDYGNACJA - w budownictwie pozioma część budynku wydzielona na podstawie położenia wysokościowego. W zależności od położenia kondygnacji można mówić o **parterze**, stanowiącym poziom, na którym znajduje się główne wejście, **piętrach**, czyli poziomach położonych powyżej parteru oraz piwnicy, której powierzchnia podłogi leży niżej, niż powierzchnia otaczającego budynek terenu. Ostatnie piętro położone bezpośrednio pod dachem spadzistym jest określane jako **poddasze**, ewentualnie **mansarda**. Zaś używana jako np. pomieszczenie mieszkalne lub handlowe płytka piwnica – **suterena**.

KOPUŁA – *sklepienie* półkoliste lub półeliptyczne oparte na murze lub bębnie na planie kolistym, eliptycznym albo wielobocznym. Do budowy kopuł używano ciosów kamiennych lub cegieł w kształcie klina (kłańców). Obecnie do konstrukcji kopuł używa się stali lub żelbetu. Sklepienna część kopuły nazywana jest czaszą, a widoczna z wnętrza podniebieniem. W okresie renesansu wprowadzono kopuły dwuwarstwowe o warstwach połączonych żebrami. Powierzchnia, widoczna od strony wewnętrznej często są wzbogacona przez wprowadzenie dodatkowych poziomych pasów, *kasetonów*, zdobiona malarsko lub rzeźbiarsko (sztukateria).

KRENELAŻ - patrz *blanki*.

KRUCHTA - (dawniej nazywana babińcem) – część kościoła, przedsionek poprzedzający wejście. Najczęściej wydzielony wewnątrz kościoła, może też być w formie przybudówki wyraźnie wyodrębnionej z bryły budynku. Rys. patrz *prezbiterium*.

KRUŻGANEK – arkadowy, długi korytarz okalający przeważnie wewnętrzny dziedziniec. Pełnił funkcję komunikacyjną. Na ogół przykryty sklepieniem lub stropem.

Renesansowe krużganki na Wawelu.

KRYPTA - ciemne, sklepienie pomieszczenie pod kaplicą, lub kościołem, w którym umieszczano trumny ze zwłokami.

LATARNIA - cylinder umieszczony na górnym pierścieniu *kopuły* z otworami doświetlającymi pomieszczenie przekryte kopułą. Latarnia zazwyczaj zwieńczona była hełmem. Rozwiązanie często stosowane w renesansie i baroku. W Polsce, wśród znanych kopuł z latarnią, należy wymienić przykrycie Kaplicy Zygmuntowskiej na Wawelu. Rys. patrz kopuła

Kopuła z latarnią na Kaplicy Zygmuntowskiej

LICO MURU - zewnętrzna, bądź wewnętrzna strona muru kamiennego lub ceglanego, starannie obrobiona, o stałym, powtarzającym się układzie ciosu, lub cegły. Lica muru ozdobione rombami z *zendrówki* w zamkach gotyckich były bardzo dekoracyjne i stanowiły element zdobniczy. Rys. patrz zendrówka.

LOGGIA - przyjęty w okresie renesansu z architektury rzymskiej rodzaj galerii otwartej na zewnątrz, przeważnie bardzo pięknie dekorowanej, ozdobionej *arkadami*.

ŁĘK – łukowy wysklepnik (płaszczyzna) np. sklepienia. Rys. patrz *żebro*.

LUKARNA - pionowe okienko na dachu doświetlające poddasze. Pojawiło się w architekturze gotyku we Francji. W okresie baroku najbardziej ozdobne, od XIX w. stopniowo pozbawiane detali architektonicznych, stosowane do dnia dzisiejszego, zachowało swoją praktyczną rolę.

Lukarna na dachu kamienicy nr 6, Plac Jana Pawła II

ŁUK OSTRY – patrz *system szkieletowy*.

ŁUK TĘCZOWY (tęcza) - łuk zamykający od góry tęczowy otwór (portal) w ścianie oddzielającej *nawę* kościoła od *prezbiterium*. Wyróżniony przez bogate ozdobienie, zmianę w materiale lub w kolorze. Zobacz też *belka tęczowa*.

MACHIKUŁA - murowane w odróżnieniu od drewnianej **hurdy** zwieńczenie muru, wysunięte na zewnątrz, wsparte na kamiennych, czy też murowanych konsolach. Pomiędzy konsolami znajdowały się otwory dla rażenia wroga. W późniejszym czasie machikuły posiadały już jedynie charakter obronny. Porównaj z hurdy.

MASWERK (laskowanie) - typowe przede wszystkim dla architektury gotyckiej zdobienie otworów okiennych w kamienne laskowania, nieraz bardzo dekoracyjnie profilowane, służące dla umieszczenia w nich szyb czy też witraży. Często też maswerków stosowano dla dekorowania wnętrza.

Maswerk okna kościoła klasztoru w Starym Sączu

MUR - to pionowa część budowli wykonana z materiału ceramicznego, kamienia naturalnego, drewna i itp. Mur może być zbudowany z prefabrykatów połączonych zaprawą budowlaną (np. kamienie, cegły, bloczki betonowe itp. połączone zaprawą wapienną, cementową lub inną podobną) lub też może być wykonany z materiału jednorodnego, np. odlany z betonu lub ulepiony z gliny.

NAWA - część kościoła położona pomiędzy **prezbiterium** a **kruchtą**, przeznaczona dla wiernych. Nawy są zazwyczaj oddzielone rzędem podpór - **filarów** lub **kolumn**. Średniowieczne kościoły bazylikowe były trój- lub pięcionawowe, o nawie głównej dwa razy szerszej i dwa razy wyższej od bocznych. Rys. patrz prezbiterium.

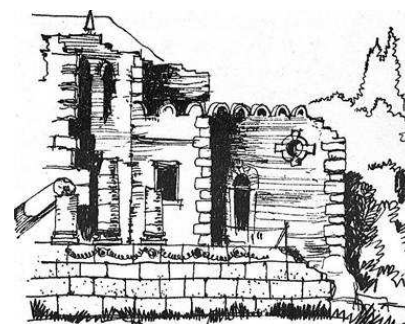
NISZA (ARKADOWA) – wnęka, wgłębienie w fasadzie lub w ścianie wewnątrz budynku przeznaczona do celów zdobniczych, kultowych. Stawiano w niej posągi, urny albo pozostawiano puste (w okresie manieryzmu). Wgłębienie może być półokrągłe lub prostokątne, górą zamknięte półkolem (**arkadą**) lub prosto gzymsem.

Nisza arkadowa z posągiem św. Wojciecha w fasadzie bazyliki ONMP w Wadowicach

OGRÓD ANGIELSKI – patrz **park neoklasyczny**.

ORNAMENT - motyw lub zespół motywów zdobniczych, stosowanych w sztukach plastycznych. Motywy te mogą pokrywać całą powierzchnię, występować tylko w określonych polach albo przybierać formę pasową. Zobacz też **arabeska**.

PARK NEOKLASYCZNY – był jakby przeciwieństwem budowli; symetria barokowych (francuskich) parków uległa tu sztucznemu „nieporządkowi”. Dążono do naturalności, różnorodności roślinnej (**parki angielskie i chińskie**). Natomiast budowle, których było wiele (oranżerie, gołębnie, świątynie, sztuczne ruiny) były neoklasyczne bądź w późniejszym okresie neogotyckie.

Sztuczne ruiny w parku romantycznym

PILASTER - to ustawiony przy ścianie (lub w częściowo w nią wtopiony) filar, nieznacznie występujący przed **licą** ściany. Pełni on zarówno funkcję konstrukcyjną (podpora np. dla **gzymsów**), jak też dekoracyjną (rozcłunkowuje ścianę). W starożytności pilastry występowały dużo rzadziej niż półkolumny i używane były głównie w architekturze rzymskiej. Podobnie jak kolumna składa się z **głowicy** (najczęściej w którymś z klasycznych porządków), gładkiego lub kanelowanego **trzonu** oraz czasami z **bazy** i cokołu. Stosowano również pilastry zwielokrotnione (tworzyły je nałożone na siebie, coraz węższe pilastry). Porównaj z **lizena**.

Zwielokrotniony pilaster wadowickiej bazyliki ONMP w rynku

PŁYCINA - pole o dowolnym kształcie (najczęściej spotykane są prostokątne) w ścianie, cokole, płaszczyźnie **pilastra**, często wgłębione, obramowane, gładkie lub wypełnione dekoracją.

POLICHROMIA - wielobarwne malowidło, czasami przedstawiające jakieś sceny, bądź też składające się z ornamentów wici roślinnej, pokrywające ściany, sklepienia, stropy.

Szczególnym rodzajem polichromii jest tak zwana **polichromia patronowa**. Powstaje ona dzięki wykorzystaniu szablonów zwanych patronami. W Polsce najlepiej zachowane przykłady polichromii patronowej znajdują się w drewnianych kościołach w Dębnie Podhalańskim, Łopusznej i Lipnicy Murowanej.

Polichromia patronowa na stropie kościoła w Dębnie Podhalańskim

PORTAL - przeważnie bogato dekorowane, ozdobne obramowanie otworu wejściowego czy też bramnego. Typowe dla sztuki gotyckiej było ostrołukowe zamknięcie wejścia, ozdobione wielouskokowymi, profilowanymi laskowaniami (maswerkami); renesans zaś zdobi portale pilastrami, kolumnami, pokrywa węgary arabeską. Wokół otworu wejściowego czy też wjazdowego tworzy się, więc specjalnie w tym celu zakomponowana, nieraz bardzo piękna, całość. Ponad portalami umieszczano tarcze herbowe świadczące o pochodzeniu i rodzie właściciela budynku.

Portal wejściowy bazyliki ONMP w Wadowicach

PORZĄDEK ARCHITEKTONICZNY - to system konstrukcyjno-dekoracyjny obejmujący podporę (kolumna z bazą, trzonem i głowicą) oraz belkowanie. Najbardziej wyróżniającym elementem każdego porządku jest głowica.

Podstawowe porządki architektoniczne wykształciły się w starożytności, w kręgu kultury klasycznej. W końcu VII wieku p.n.e. ustaliły się w Grecji zasady **porządku doryckiego** (prawdopodobnie najstarszy) i **jońskiego**. W V wieku p.n.e. w Atenach powstał porządek **koryncki**. W starożytnym Rzymie powstał jeszcze porządek zwany **toskańskim**. Głównymi elementami odróżniającymi kolumny w poszczególnych porządkach jest odmienne zdobienie głowic. Dodatkowo kolumna w porządku doryckim nie posiada bazy, a w porządku tokańskim między trzonem a bazą znajduje się piedestał.

Teoretyczną podstawę dla porządków antycznych (dorycki, joński, koryncki i tokański) stanowi traktat rzymskiego architekta **Witruwiusza**.

Porządek dorycki wg Witruwiusza miał pochodzić od mężczyzny, gdzie ustalono, że sześć stóp ma wzrost mężczyzny, więc tak samo średnica kolumny do wysokości ma wynosić jak 1:6 (niskie i krępe trzony kolumn). Naprawdę porządek ten miał odzwierciedlać surowy tryb życia Dorów, gdyż w ich kulturze kolumny te powstały.

Porządek joński miał uosabiać kobietę smuklejszą od mężczyzny stąd stosunek szerokości do wysokości wynosi 1:8. Dodatkowo ślimaczy kapitel miał symbolizować loki a kanele (pionowe żłobkowania) na trzonie fałdy sukni. Naprawdę porządek ten pochodzi z okresu hegemoni Aten, dobrobytu, wolności jednostki i pokoju.

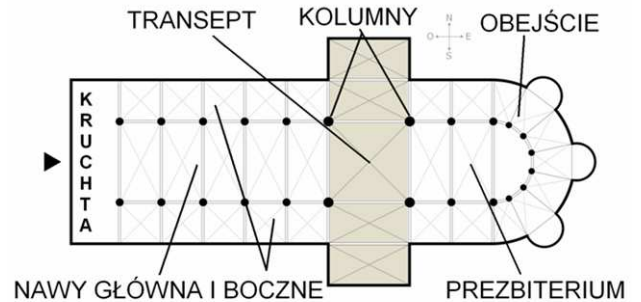
Głowica kolumny jońskiej na balkonie muzeum im. Marcina Wadowity w Wadowicach

Porządek koryncki nie różni się niczym od jońskiego poza kapitelem, który symbolizuje powyginane liście akantu. Wg Witruwiusza genezą jego powstania była historia pewnej dziewczicy, która zmarła przed ślubem. Jak nakazywał dawny zwyczaj na jej grób położono koszyk z pamiątkami i całość przykryto dachówką. Przypadkowo koszyk stał na korzeniu akantu. Rosnące pędy z czasem powyginały się pod ciężarem koszyka i dachówki. Zauważył to rzeźbiarz ateński Kallimach i na podstawie swej obserwacji stworzył porządek koryncki.

Główce kolumn korynckich przy kamienicy na ul. Żwirki i Wigury w Wadowicach

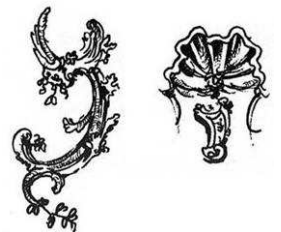
PREZBITERIUM (w architekturze nazwany także "chórem kapłańskim") - przestrzeń kościoła przeznaczona dla duchowieństwa. Może być wydzielone podwyższeniem, balustradą i *tęczą*. Przed Soborem Watykańskim II skierowane na wschód i zamknięte *apsydą* lub prostą ścianą. Jego układ mógł być wzbogacony **obejściem**, apsydiolami (absydami) i wieńcem kaplic.

PROFILOWANIE - jest to powtarzający się motyw dekorujący np. *fryz*, *gzyms*, ościeża okienne czy drzwiowe. W architekturze gotyckiej występuje ozdabiająca cegła o określonym przekroju.

PRZYPORA (skarpa, szkarpa) - przede wszystkim w architekturze gotyckiej element konstrukcyjny, przystawiony do ściany dla podparcia całej budowli oraz dla przyjęcia na siebie ciężaru *sklepień*. Skarpy były nieraz ładnie zdobione, z wnękami, zwieńczone *sterczynami*. Patrz *system szkieletowy*.

ROCAILLE - ornament rokokowy. Pojawił się około 1730 r. Wyglądem naśladuje muszle (muszlowy ornament), formę stylizowanych małżowin usznych, flory morskiej. Około połowy XVIII wieku został wzbogacony kogucim grzebieniem, kształtem grzyw morskich fal. Stosowany był w dekoracjach architektonicznych, wystroju wnętrz, rzemiośle artystycznym.

ROTUNDA - typ budynku założony na planie koła, często zamknięta kopułą.

ROZETA (różyca) – ornament architektoniczny w kształcie rozwiniętej róży. W architekturze gotyku rozetą nazywa się okrągłe okno wypełnione witrażem i ornamentem maswerkowym umieszczone nad głównym portalem kościoła. W Krakowie znajduje się m.in. nad wejściem do Katedry na Wawelu.

RUSTYKA - typ muru zbudowany z dokładnie dopasowanych ciosów kamiennych. Strona zewnętrzna tych ciosów, a więc ich lico nie było jednak gładkie, a w zależności od typu jedynie obrąbane, lub też dekoracyjnie obciosane w kształcie ciętego kryształu, dekoracyjnych żłobień. Tynk naśladujący obrobiony kamień nazywamy pseudorustyką.

RYZALIT - jeżeli w ścianie budynku jest jakaś część wysunięta do przodu, lecz niewydzielona, a tworząca z całą *fasadą* całość, to właśnie takie rozwiązanie nazywamy ryzalitem. Porównaj z *wykusz*.

Ryzalit w fasadzie frontowej, ul. Sienkiewicza 15, Wadowice

RZYGACZ (gargulec) - ozdobny wylot rynny dachowej odprowadzający wodę daleko od *lica muru*. W okresie gotyku rzygaczom kamiennym nadawano fantastyczne formy potworów, smoków, ptaków, w czasach nowożytnych podobne kształty wykonywano z blachy.

Rzygacz i sgraffito. Renesansowy dwór obronny w Szymbarku

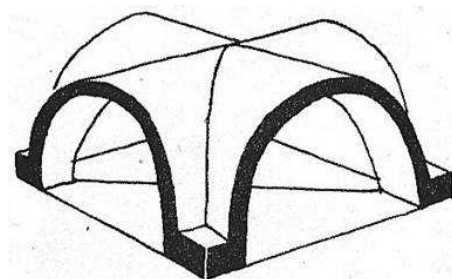
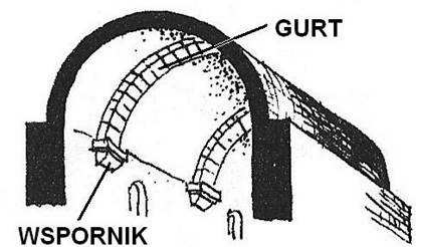

SGRAFFITO - technika zdobienia ścian polegająca na wycinaniu położonego warstwami różnokolorowego tynku. W odpowiednim miejscu wycięty tynk odsłaniał inny kolor i w ten sposób uzyskiwano bardzo ciekawy efekt kolorystyczny i światłocieniowy. Światło padające na ścianę załamywało się. Technika ta doszła do perfekcji w okresie renesansu. Najprostszy typ sgraffito, tzw. geometryczny, to wyskrobywanie w tynku prostokąty z nacięciami naśladującymi jego przestrzenność.

Boniowanie wykonane techniką sgraffito na wieży ratuszowej w Bieczu

SKLEPIENIE - jest to konstrukcyjno-przestrzenne zamknięcie pomieszczenia. Rozróżniamy *sklepienia kolebkowe, krzyżowe, krzyżowo-żebrowe*, gwiaździste, klasztorne, żaglowe.

SKLEPIENIE KOLEBKOWE (beczkowe) - sklepienie w kształcie połowy leżącego walca przeciętego wzdłuż płaszczyzny poziomej. Kolebka sklepienia oparta jest na ścianach podłużnych (ustawionych wzdłuż osi sklepienia). Ściany przejmują obciążenie pionowe i poziome (ciężar i rozpór). Czasami dla wzmocnienia stosowano ceglane łuki, na których opierało się sklepienie tzw. **gurty**.

SKLEPIENIE KRZYŻOWE - sklepienie zbudowane na planie kwadratu z dwóch, przenikających się sklepień kolebkowych, z których pozostawiono górne części sklepień.

SKLEPIENIE KRZYŻOWO-ŻEBROWE - sklepienie krzyżowe o wyraźnie zaznaczonych miejscach przecięcia kolebek przez wymurowanie żebrow. Patrz *żebro*

SKRZYNIEC - patrz *kaseton*

SPŁYW WOLUTOWY – zobacz *esownica*

STERCZYNA (pinakle) - w architekturze gotyckiej pionowy element dekoracyjny w postaci smukłej czworobocznej wieżyczki, zakończonej od góry ostrosłupem, którego krawędzie dekorowane są żabkami i zwieńczone kwiatonem.

Sterczyzna może stanowić zwieńczenie *skarpy*, naroża wieży, szczytu, itp. Stosowana jest również w rzemiośle artystycznym (snycerstwie i wyrobach złotniczych).

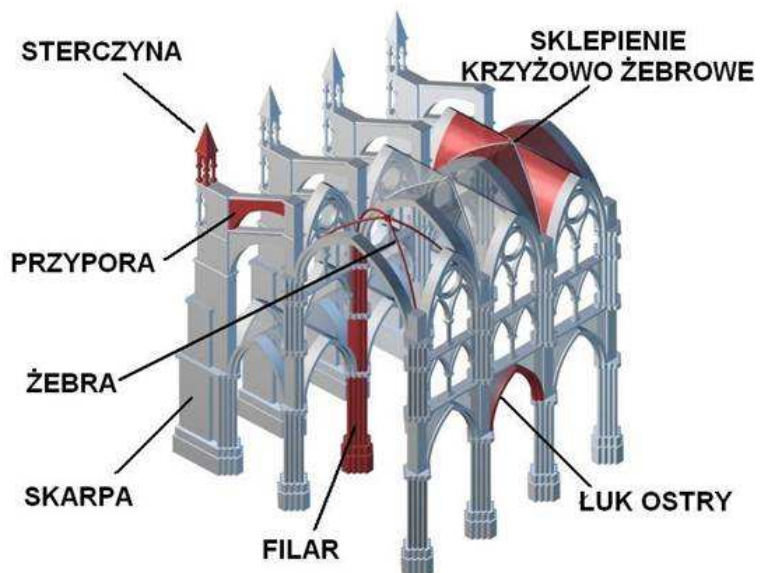
STIUK - w pojęciu materiału jest to mieszanina gipsu lub pyłu marmurowego z wapnem i paskiem. Natomiast jako technika artystyczna (sztukaterie) jest to zdobienie ścian czy sufitów dekoracją modelową właśnie z tej masy.

STROP - jest to płaskie, drewniane przykrycie pomieszczenia.

STYL LUDWIKA XV - nazywany również francuskim rokokiem, to styl w sztuce związany z panowaniem we Francji króla Ludwika XV. Formy konstrukcyjne są lekkie i eleganckie, krzywoliniowe we wszystkich płaszczyznach, w meblach skrzyniowych wszystkie płaszczyzny są fornirowane (zdobione powyginanymi pasami drzewa).

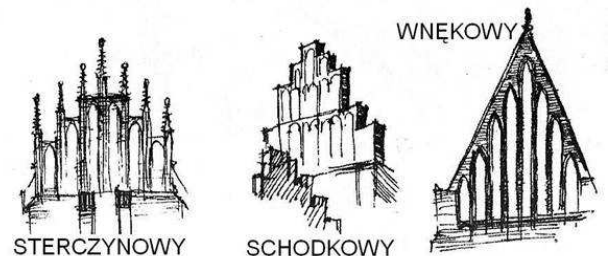
SYSTEM SZKIELETOWY

(przyporowy) - rodzaj konstrukcji, która rozwinęła się w gotyku i umożliwiła wykonywanie **sklepień** o dużych rozpiętościach i na znacznych wysokościach dzięki zastosowaniu **łuku ostrego, przypór, skarp** i **filarów**. Ciężar sklepienia poprzez zastosowanie łuku ostrego nie działał tak rozpierająco jak przy łuku normalny. Dodatkowo obciążenia rozpierające przyjmowały rozmieszczone na zewnątrz budowli przypory i skarpy. Obciążenia pionowe przyjmowały filary. Po zastosowaniu tego systemu konstrukcje budynków kościelnych można było budować znacznie wyższe i smuklejsze. Mury nawy głównej nie były tak mocno obciążone. Umieszczono w nich duże okna wypełnione witrażami. Konstrukcja sprawia wrażenie lżejszej, ażurowej.

Odmianą systemu przyporowego jest uproszczony system stosowany w tzw. gotyku nadwiślańskim. Jest to konstrukcja filarowo - skarpowa, w której mury nawy głównej są opięte skarpami przechodzącymi przez dach nawy bocznej i łączące się z filarami.

SZCZYT - część ściany przedłużona ku górze, aby zakryć dwuspadowy dach. Element ten ma, więc kształt trójkąta. Szczyt może także pełnić funkcję dekoracyjną. W gotyku wykształciły się szczyty sterczynowy, schodkowy i wnekowy.

SZCZYT GOTYCKIE – patrz szczyt.

TRAKT - ciąg pomieszczeń między dwiema ścianami konstrukcyjnymi.

TRANSEPT (inaczej nawa poprzeczna, nawa krzyżowa) - część kościoła, nawa prostopadła do osi kościoła, położona pomiędzy prezbiterium, a resztą budynku. Rys. patrz **prezbiterium**.

TYMPANON – charakterystyczny dla architektury klasycznej. Jest to zamknięta obramowaniem (**gzymsem**) trójkątna płaszczyzna, na której czasami umieszczano elementy dekoracyjne **reliefy** (płaskorzeźby) wieńcząca zwykle szczyt dachu. W architekturze średniowiecznej (romańskiej i gotyckiej) było to półokrągłe lub ostrołukowe pole, umieszczone w górnej części portalu ponad nadprożem. W architekturze baroku tympanon przybrał formę obłego łuku, który w okresie rokoka zaczął się rozwarstwiać.

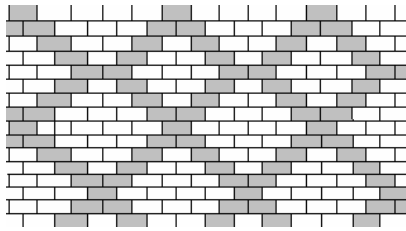
Tympanon z płaskorzeźbą lwa nad oknem kamienicy nr 9, Plac Jana Pawła II Wadowice

WYKUSZ - nadwieszona, a więc nie sięgająca fundamentu wybudówka, wewnętrznie związana z pomieszczeniem. Wykusze miały różne kształty, lecz ich główną cechą była dekoracyjność. Na zewnątrz pokrywano je rzeźbionym detałem, zdobiono tarczami herbowymi, zaś od strony pomieszczenia umieszczano w nich siedziska, tworząc intymne, kameralne kąci. Czasem wykusze stanowiły część prezbiterialną zamkowych kaplic. Porównaj z *ryzalit*.

Wykus – Wadowice Plac Jan Pawła II 5

ZENDRÓWKA - specjalnie wypalana, o ciemnej barwie cegła, używana w architekturze gotyckiej do zdobienia ścian. Najczęściej powtarzaną dekoracją z zendrówki jest układanie jej w romb, co znacznie ożywiało monotonną płaszczyznę dużych, pozbawionych otworów okiennych fasad. Inne rodzaje cegieł to **kopciatka** (jasna, niedopalona) i **wiśniówka** (właściwie wypalona). W średniowieczu stosowano jeszcze cegły profilowane o odpowiednim kształcie np.

przy portalach lub żebrach sklepień.

ZWORNIK – jest to najwyżej umieszczony w sklepieniu kamień (kliniec), pełniący rolę zamknięcia całej konstrukcji żeber, który był kluczem zamykającym łuk. Zworniki były też miejscem najbardziej dekoracyjnym, na nich rzeźbiono tarcze herbowe, postaci z mitologii, bądź też sceny religijne lub po prostu dekorowano motywem kwiatu, czy rośliny.

ŻEBRO - jest to element konstrukcyjny, wbudowany na przecięciu się pól sklepienia dla lepszego wzmocnienia. Żebra były profilowane, nieraz bardzo bogato, a w gotyku sposób ich prowadzenia i rozmieszczenia doprowadzono do największego rozkwitu.

